

УДК 340.12:321 (476)

ПЫТАННІ ПАВАГІ ДА ЗАКОНУ Ў ПАЛІТЫКА-ПРАВАВОЙ ДУМЦЫ БЕЛАРУСІ XVI–XVII СТАГОДДЗЯЎ

I. У. Вішнеўская

дацэнт кафедры тэорыі і гісторыі дзяржавы і права,
кандыдат гістарычных навук, дацэнт,
Акадэмія кіравання пры Прэзідэнце Рэспублікі Беларусь
e-mail: Irina-w55@mail.ru

Анотацыя. У артыкуле аналізуюцца праблемы праваразумення, прымянення права, законнасці і справядлівасці юрыдычных рашэнняў, выбару паміж строгім падпарадкаваннем суддзяў закону і магчымаму адыходу ад яго дзеля справядлівасці, узнятыя правазнаўцамі рэнесансавай Беларусі.

Ключавыя словы: адраджэнне, права, закон, справядлівасць, правапрымяненне, прававая культура.

Annotation. The article analyzes the problems of law understanding, the application of law, legality and fairness of legal decisions, the choice between strict subordination of a judge to the law or a possible departure from it in the name of justice raised by legal scholars of the Renaissance Belarus.

Keywords: revival, law, law, justice, law enforcement, legal culture.

XVI стагоддзе — гэта час, які вызначаецца агульнаеўрапейскімі ідэалагічна-цывілізацыйнымі працэсамі — Адраджэннем і Рэфармацыяй. Менавіта пад уздзеяннем рэнесансава-гуманістычных ідэй і вучэнняў фарміруецца менталітэт беларускай інтэлектуальнай эліты XVI–XVII стагоддзяў, што ў сваю чаргу ўплывае на спецыфіку яе прававых поглядаў. Беларускія мысліцелі ставілі і імкнуліся вырашаць такія актуальныя праблемы, як сутнасць права і яго паходжанне, суадносіны маралі і права, палітычная і прававая свабоды, прававая няроўнасць і прававы статус саслоўяў, сутнасць закону і прававой дзяржавы, законапраўе і беззаконне, юрыдычная адказнасць, інтэрпрэтацыя і рэалізацыя закону, суадносіны духа і літары закону і інш.

У цэнтры айчыннай прававой канцэпцыі знаходзілася разуменне натуральнага права як норм паводзін, абумоўленых, з аднаго боку, прыродай, а з другога боку, боскімі законамі (прадпісаннямі Бібліі). Такі падыход да трактоўкі натуральнага права быў сфармуляваны пад уздзеяннем як рымскага права, так і поглядаў юрыстаў сярэднявечча, у першую чаргу Фамы Аквінскага. Згодна з антрапацэнтрычнай канцэпцыяй, якая фарміравала рэнесансава-гуманістычны светапогляд мысліцеляў XVI стагоддзя, чалавек не можа слепа прытрымлівацца боскай наканаванасці, а павінен, сутыкнуўшыся з праблемамі,

разлічваць на ўласныя сілы, самастойна тварыць свой лёс. Такі падыход не мог не адбіцца на разуменні права, якое ў палітыка-прававой думцы Беларусі разглядаемага перыяду атаясамліваецца з законам, які забяспечваецца дзяржаўным прымусам. Разам з тым, безумоўна, прызнаецца і боскі пачатак. Законам боскім падпарадкаваны ўладары дзяржаў, іх улада не распаўсюджваецца на законы Усявышняга. Такім чынам, краевугольным каменем праваразумення эпохі Адраджэння выступае дуалізм боскага (пазаямнога) і чалавечага (зямнога) [1, с. 56].

Характэрнай рысай прававой думкі рэнэсансавай Беларусі было зацвярджэнне асноватворнай для цывілізаванага грамадства ідэі законнасці, якая знайшла сваё месца ў творчасці Ф. Скарыны, працах М. Літвіна, А. Волана, С. Буднага, С. Сапегі, П. Раізія і інш. Айчынныя мысліцелі былі ўпэўнены, што для панавання справядлівасці неабходны дасканалыя законы, а таксама, прафесійная дзейнасць па іх рэалізацыі, якая павінна ажыццяўляцца суддзямі і прадстаўнікамі ўрадавых структур на падставе законнасці і добрасумленнасці. Напрыклад П. Раізія у працы «Заклучэнне Петра Раізія, каралеўскага юрысконсульта, аб справах, якія былі заслуханы ў судовых пасяджэннях Літвы і аб абскарджанні судовых рашэнняў» падрыхтаванай у 1563 годзе, адзначаў, што для панавання справядлівасці, акрамя дасканалых законаў, вельмі важнай з'яўляецца дзейнасць урадавых структур, якія праводзяць законы ў жыццё, бо справядлівай трэба лічыць не тую дзяржаву, якая мае законы і пэўнае права, а тую, «якая ўжывае законы і пэўнае права» [2, с. 301]. Дарэчы, вышэй адзначаны трактат П. Раізія, у якім аналізаваліся праблемы правапрымянення на падставе судовай практыкі вышэйшых судов ВКЛ і тлумачэння рымскіх юрыстаў, меў шырокі рэзананс сярод еўрапейскіх правазнаўцаў і друкаваўся ў XVI стагоддзі тры разы — у Кракаве, Франкфурце-на-Майне, Венецыі [2, с. 301].

Беларускія гуманісты ставілі пытанні аб законнасці і справядлівасці судовых рашэнняў, аб строгім падпарадкаванні суддзі закону і магчымаму адыходу ад літары закону ў імя справядлівасці. Разам з тым яны падкрэслівалі, што права судзейскага меркавання можна даверыць толькі добра адукаваным і выхаваным у духу закону суддзям. Напрыклад, Ф. Скарына лічыў, што ў інтарэсах «добра паспалітага» на пасады суддзяў неабходна прызначаць такіх службовых асоб, якія адрозніваюцца законапаслухмянасцю, не атрымліваюць хабару і не ператвараюць свае пасады ў крыніцу асабістага ўзбагачэння. «Да судять людей судом справедливым, и да не уклоняться ни на жадную старану, и да не зрять на лица, и не принимают даров» [3, с. 115]. Настойваў на прымяненні ў судаходстве прынцыпаў законнасці і справядлівасці С. Будны, які лічыў іх галоўнымі атрыбутамі дзяржаўнага жыцця. Характарызуючы вобраз

суддзі, ён засяроджаў увагу на такіх яго якасцях, як богабаязь, справядлівасць, сумленнасць, міласэрднасць: “Яны мусяць ведаць законы, мець высокую адукацыю, быць акуратнымі і спраўнымі, а галоўнае — не ласымі на чужое і не хцівымі” [4, с. 208].

Аб святым абавязку службовых асоб, у прыватнасці суддзяў, дзейнічаць на карысць грамадства і дзяржавы разважаў А. Волан. У трактаце “Пра дзяржаўнага мужа і яго асабістыя дабрачыннасці” ён пісаў: “Вялікай пахвалы ў справядлівасці годны той, хто захоўвае непарушнасць устанавленняў і законаў краіны, і, паколькі ў іх закладзены даброты дзяржавы, не дазваляе нікаму ліхадзею парушаць іх” [5, с. 78]. Волан разглядаў суддзю як своеасаблівага ахоўніка права і лічыў, што ён павінен быць праўдзівым і мудрым, каб яго памылкі і дурасці не прынеслі вялікай шкоды грамадзянам. Мысліцель жадаў бачыць у суддзях непрудзятых абаронцаў інтарэсаў усіх людзей, таму патрабаваў прызначаць на пасады судзей асоб адукаваных, добра ведаючых права.

Спадзяванні вялікіх рэнесансавых мысліцеляў знаходзілі водгук у дзяржаўным заканадаўстве і судовай практыцы. Так, у звароце да ўсіх саслоўяў Вялікага Княства Літоўскага з нагоды выдання Статута 1588 года падканцлер Леў Сапега заклікаў сачыць, каб «... у суды і ў трыбуналы выбіралі не толькі людзей добрых, якія гэтыя правы нашы добра ведаюць, але богабаязных і дабрадзейных, якія б не для карысці сваёй і на шкоду бліжняга з-за сквапнасці сваёй і для падарункаў правы скажалі, але, простым парадкам ідучы, святой праўды і справядлівасці прытрымліваліся...» [6, с. 16]. Патрабаванні да суддзяў, выказаныя мысліцелямі Вялікага Княства Літоўскага, адбіліся ў дзяржаўным заканадаўстве. Так, у артыкуле 1 Р.IV Статута 1588 года замацавана прысяга суддзі і падсудка земскага павятовага суда, у якой адзначаны абавязак апошніх судзіць: «...не даючы паблажкі высокім і ніжэйшым станам, не гледзячы на тых, хто мае дастойныя чыны і пасады, на багатага і на беднага, на прыяцеля кроўнага захаванага, ані на непрыяцеля, ... не са страху, не за хабар і дары, ані спадзеючыся на дары, ... ані баючыся пакарання, помсты і пагроз, але самога Бога і яго святую справядлівасць, і права агульнае, і сумленне сваё перад вачамі маючы...» [6, с. 60–61].

Такім чынам, рэнесансавыя мысліцелі Беларусі лічылі, што права судзейскага меркавання пры вынясенні рашэнняў можа быць дадзена толькі асобам, ведаючым законы краіны і валодаючым высокімі маральнымі якасцямі.

Найбольш дакладна праблемы законапраўя і беззаконня, юрыдычнай адказнасці, інтэрпрытацыі і рэалізацыі закону, суадносін духу і літары закону распрацаваны ў творы А. Волана «Аб грамадзянскай або палітычнай свабодзе» (1571 г.). Праўдзіваць закона Волан, як і Скарына, Будны і Сапега, бачыў у

адпаведнасці яго прынцыпу справядлівасці. Разам з тым, мысліцель быў упэўнены, што гэты прынцып можа быць рэалізаваны пры ўмове адэкватнай інтэрпрытацыі закона. А. Волан папярэджваў тых, хто ажыццяўляе правасуддзе, што абстрактнае тлумачэнне закона, якое не ўлічвае абставін здзяйснення злачынства, можа прывесці да парушэння справядлівасці. Ці магчыма караць смерцю злодзея, пытаў правазнаўца, якога падштурхнулі да крадзяжу жабрацтва і голад? Калі ў дадзеным выпадку суддзя выносіць смяротны прысуд, кіруючыся літарай закону «будуць усе падставы сказаць, што суддзя не разумее сутнасці добра і справядлівасці, а таму хутчэй парушыў закон, чым выконваў належным чынам усе яго патрабаванні» [7, с. 89]. На думку Волана, усялякая няяснасць і нявызначанасць у законе павінна служыць падставай яго тлумачэння на карысць абвінавачванага і змякчэння юрыдычнай адказнасці апошняга пры вынясенні прысуду.

Мысліцель быў упэўнены, што любы закон застанецца фікцыяй, калі няма ўлады, якая яго рэалізуе. Манарх, які стаіць на чале дзяржавы, павінен быць мудрым, дасведчаным ахоўнікам законаў і разумным іх інтэрпрэтатарам. Справядлівасць у грамадстве, вучыў А. Волан, забяспечвае, па-першае, існаванне законаў, створаных на карысць жыхароў краіны і, па-другое, жаданне ўладатрымальнікаў накіроўваць гэтыя законы на агульнае дабро.

Важна адзначыць, што заканадаўства краіны паслядоўна арыентавала судаводства на рэалізацыю прынцыпа — ніхто не можа быць асуджаны без віны. Гэты прынцып быў замацаваны ў нормах прывілея 1447 года, Суддзевніка 1468 года, першага і другога Статутаў. У Статуце 1588 года ён набывае тое гуманістычнае значэнне, якога патрабавалі рэнесансавыя беларускія мысліцелі. Заканадаўца прадпісвае суддзям у выпадку ўзнікнення сумнення ў вінаватасці падсуднага схіляцца да вызвалення яго ад пакарання: «...склоннейшы маець быти ку вызволенью, нижли ку каранью» (р. XIV, арт. 3) [8, с. 332].

Такім чынам, аналізуючы праблемы законнасці і правапарадку, мысліцелі рэнесансавай Беларусі зыходзілі з палітычнай і прававой рэчаіснасці Вялікага Княства Літоўскага, існуючых праблем у прававой адукацыі, законатворчасці, судовай сістэме. Тэарэтыка-прававая база, створаная мысліцелямі-правазнаўцамі беларускага Адраджэння, садзейнічала распаўсюджванню прававых ведаў, фарміраванню адной з самых дасканалых прававых сістэм у Еўропе, рэфармаванню судовага ладу дзяржавы.

1. Вішнеўскі А. Ф., Вішнеўская І. У. Правапрымяненне ў палітыка-прававой думцы Беларусі эпохі Адраджэння // Труд. Профсоюзы. Общество. 2018. № 2 (60). С. 56–60. [Вернуцца к статье](#)

2. Дзёрбіна Г. В. Права Вялікага Княства Літоўскага ў кантэксце агульнасці і разнастайнасці романа-германскай прававой сям'і // Гісторыя і сучаснасць:

беларуская дзяржаўнасць ва ўсходнееўрапейскім цывілізацыйным кантэксце : зборнік навуковых прац, прысвечаных 90-годдзю з дня нараджэння прафесара И. А. Юхо / рэдкал. : С. А. Балашэнка (гал. рэд.) і [інш.] Мінск : Бизнесофсет, 2012. С. 300–307.

[Вернуться к статье](#)

3. Скарына Ф. Прадмовы і пасляслоўі. Мінск : Навука і тэхніка, 1969. 240 с.

[Вернуться к статье](#)

4. Будны С. Вызнанне хрысціянскага збору Вялікага Княства аб уладзе і ўсялякім урадзе коратка пацверджанае святым пісьмом // Саверчанка І. В. Сымон Будны — гуманіст і рэфарматар. Мінск : Універсітэцкае, 1993. С. 202–211.

[Вернуться к статье](#)

5. Белорусские мыслители XVI–XVII вв. : Избранные труды. Минск : ред. жур. “Промышленно-торговое право”, 2017. 320 с. [Вернуться к статье](#)

6. Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588 г. / пер. на бел. мову А. С. Шагун. Мінск : Беларусь, 2002. 207 с. [Вернуться к статье](#)

7. Волян А. Аб грамадзянскай, або палітычнай свабодзе; пер. з лацін. мовы Ул. Шатона. Мінск : Зміцер Колас. 2009. 142 с. [Вернуться к статье](#)

8. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 года: Тэксты. Давед. Камент. Мінск : БелСЭ, 1989. 573 с. [Вернуться к статье](#)